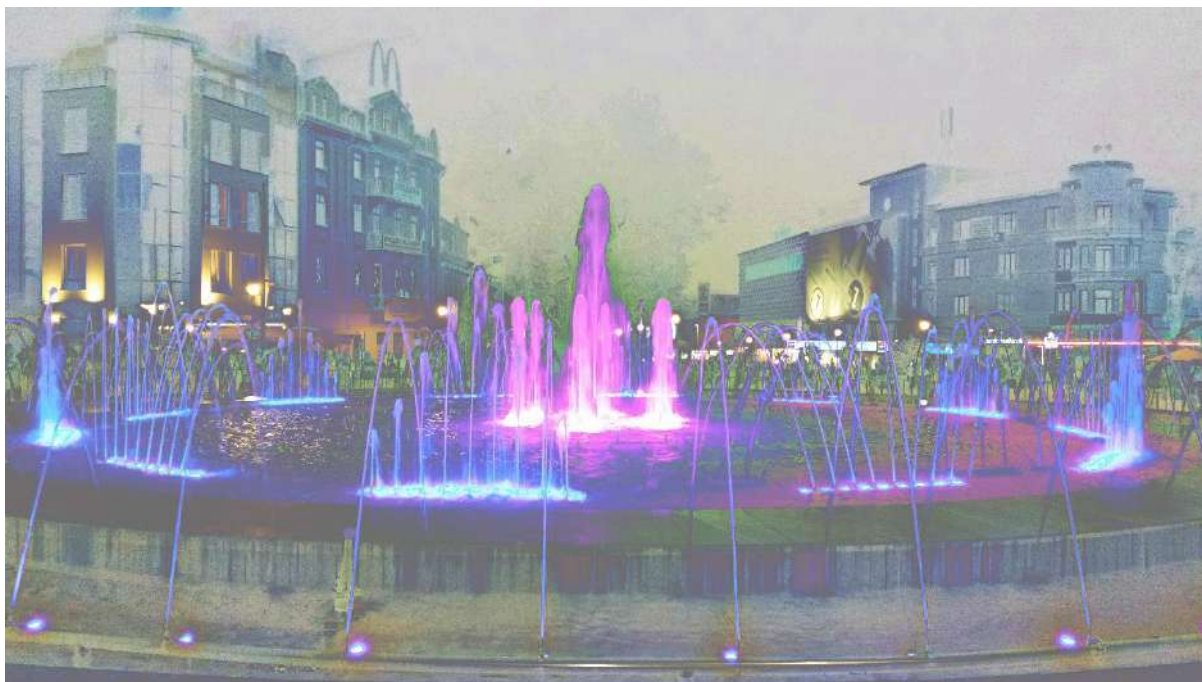

АРХИТЕКТИ НА ЕЗИКА

Сн. Деница Добрева
Худ. оформление: Таня Дечева, Николай Генов

3 А АНАЛИЗА НА РЕТОРИЧЕСКАТА СТРУКТУРА НА ТЕКСТА (С ОГЛЕД НА ЕМПИРИЧЕН МАТЕРИАЛ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК)

Рени Манова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Основната цел на настоящата статия е да представи един възможен подход към структурата на текста, наречен анализ на реторическата структура, с оглед на емпиричен материал за българския език. Акцент е положен върху схващането за текстовата структура като кохезионно цяло от пропозиционални единици, оформени с цел осъществяването на определена комуникативна задача.

Ключови думи: текст, структура, релация

The main aim of this article is to represent an approach to text structure called RST-analysis which is applied to texts written in Bulgarian. RST-analysis works from the bottom up as clause units are identified and then linked according to function. The author selects particular clauses and relates them in specific ways to meet communicative goals.

Keywords: text, structure, relation

Една от основните цели на анализа на текста е да покаже как структурата му отразява комуникативните цели на адресанта (продуциращия) и какво е отношението на реципиента (възприемателя) към представената информация. Не бива да се забравя, че информативността и интенционалността са иманентни на текста характеристики (Beaugrande, Dressler 1981). Организацията на конституентите, изграждащи цялото, се детерминира от интенциите на продуциращия текста и от ефекта, който той желае да се постигне.

Трябва да се подчертае, че интерес към езиковия текст, към структурните му особености е съществувал и през метафорично назования „долингвистичен“ период (до манифестирането на необходимостта от текстолингвистика на форума в Констанц в 1968 г.). Още през Античността Аристотел в своята „Реторика“ говори за речта, която има две части: изложение и потвърждение (Аристотел 2013: 218). Останалите части – уводът и заключението, са факултативни. В зависимост от това дали речта е съвещателна, съдебна

или епидейктична, т.е. в зависимост от функционалните особености на създаваните от оратора езикови образувания, се определя структурата на цялото.

Налични са теории за текстовата структура с различна телеология. При някои фокусът е върху перцепцията на текста (Meyer 1975), а при други – върху анализа на дискурса (Grimes 1975), (Grosz and Sidner 1986).

Като една от значимите в лингвистичните среди се очертава теорията на Уилям Ман и Сандра Томпсън, наричана анализ на реторическата структура (RST analysis) (Mann, Thompson 1987). Тази теория представлява модел за изследване на структурата на текста с оглед на определени интенции на локутора. RST – анализът може да се разглежда като функционален подход към организацията на текста, защото проследява *релациите* между текстовите конституенти (релациите представят отношенията между две части на текста, наричани ядро и второстепенна част) с оглед на комуникативните цели на продуциращия и реципиента.

Целта на настоящата статия е да се щрихират основни положения от теорията за реторическата структура с оглед на емпиричен материал за българския език. Трябва да се направи уговорката, че телеологията е ориентирана към представянето на типове релации, които не са механично привнесени от теорията на Ман и Томпсън, а онагледяват съвременното езиково състояние (примерите са от рекламен текст и от медиен текст – статия във вестник). Поради ограничения обем на изложението ще се постави фокус върху релацията *условие за осъществяване на действие*, която бива граматикализирана в българския език.

Тук трябва да се направи следното важно уточнение. Теорията на У. Ман и С. Томпсън предлага поглед към връзките между пропозиционалните единици, конструиращи цялото. Основните критики¹ към споменатата теория са ориентирани към факта, че напредъкът на RST-анализа все още се намира на равнището на изречението или няколко на брой изречения, образуващи по-голяма цялост. Ако се изхожда обаче от разглеждането на дискретността като иманентна характеристика на текста, ще се установи, че изречението е минималната конститутивна единица на членение и анализ от типа „отдолу нагоре“ (*bottom up*) има своите логични основания, тъй като „изречението е

---

¹ За повече информация вж. Tincheva 2015.

едновременно конституент на текста и негов интегрант“ (Мурзин, Штерн 1991:9). Освен това всеки текст може да бъде разложен на изречения – изказвания.

Известно е, че текстът е основно средство за комуникация. С оглед на комуникативната и когнитивната езикова функция изречението функционира като минимална синтактична единица, която е компонент от текста.

Както вече е било отбелязвано, „главното условие за съществуването на текст е свързаността на изреченско и надизреченско равнище“ (Годорова, Трифонова 1995:82). Използват се различни названия за означаването на по-крупните от изречението текстови конституенти (микротекст, сложно синтактично цяло, свръхфразово единство)².

Основен модел, описващ единиците, изграждащи текста, представя М. Москов. Авторът засяга въпроса за структурното членене на текста (Москов 2000:168-169), като отбелязва, че съществува микротекст и макротекст. Следващата схема онагледява предхода от най-малка към най-голяма единица:

изречение → микротекст (сложно синтактично цяло, свръхфразово единство) → макротекст

Изречението е знак на речта и има за денотат откъс от действителността в рамките на речевия акт (комуникативната ситуация). То е съставено от знаци на езика (в терминологията на Москов става въпрос за думи), затова се определя като комплексен знак.

Уместно е, когато се говори за релации между частите на текста с оглед на разглежданата теория за реторическата структура, да се очертаят и някои терминологични ракурси към текстовите конституенти.

Минимална изграждаща текста единица е изречението. Подобен подход заявяват Добрева и Савова, разглеждайки конститутивните единици на текста. Емфатизира се фактът, че „от всички конститутивни нива на съществуването на текста е абсолютно задължително само нивото на изречението“ (Добрева, Савова 1990:49).

И. Галперин възприема като основна единица на текста свръхфразовото единство, което на свой ред се състои от изречения (Галперин 1981:75).

О. Родионова прави преглед на съществуващите модели на деление на структурата на текста (Родионова 2008). За конституент на текста Родионова счита **свръхфразовото**

² Повече за различните терминологични названия вж. Ангелова 2000.

единство (СФЕ), което бива дефинирано като сложно структурно цяло, състоящо се от повече от едно самостоятелни изречения, които притежават смислова самостоятелност. Най-общо свръхфразовите единства се класифицират според вида на съставящите единството изречения и според характера на връзките между тях. Това, какъв ще е обликът на СФЕ, се детерминира от жанрово-функционалните особености на текста, от стила на продуциращия текста и др. Авторката обобщава, че изречението е конституент на СФЕ, а СФЕ от своя страна е конституент на текста.

Радионова уместно подчертава, че в рамките на различните изследователски парадигми се използват синоними на СФЕ, сред които **прозаическа строфа** и **сложно синтактично цяло (ССЦ)**.

Прозаическата строфа представлява група от свързани по смисъл и синтактически изречения, изразяващи по-пълноценно развитието на мисълта. Може да се обобщи, че става въпрос за когнитивен подход, отчитащ менталните процеси, които имат за резултат оформянето на формални структури.

Сложното синтактично цяло (ССЦ) е група от изречения, обединени синтактически, които изразяват по-голяма смислова завършеност от отделното изречение.

Както отбелязва Радионова, съществуват и единици над СФЕ като **предикативно-релативния комплекс (ПРК)**, който представлява обединение на няколко свръхфразови единства.

В настоящата разработка с оглед на прилаганата теория на Ман и Томпсън се използва терминът *релация*, за да означаи връзките между изреченията, изграждащи по-крупна единица, наричана тук свръхфразово единство (както бе отбелязано, като негови субститути функционират прозаическа строфа и сложно синтактично цяло). Уместно е да се приведе мнението на Е. Хач, според което анализът на реторическата структура прави експлицитни връзките между отделните изречения в текста (Hatch 1992: 196).

Ман и Томпсън заявяват, че първата стъпка при анализирането на един текст е той да бъде разделен на единици. Големината на единицата е арбитарна, т.е. определя се за всеки комуникативен контекст в зависимост от модела на дискретизация на информацията в него. Единиците трябва да имат независима функционална цялостност. Фокусът в тяхната теоретична рамка се полага върху изреченията, конструирани по-големи цялости (Mann, Thompson 1987:6).

Този тип анализ изяснява отношенията (релациите) между текстовите конституенти. Релациите онагледяват типа връзка между две части на текста. Връзката се реализира между две части: **ядро** (N-nucleus) и **второстепенна, придружаваща част** (S-satellite). Функцията, която се възприема като истинната причина, поради която продуциращият текста избира да разположи тези два елемента заедно, се нарича **ефект**. Ман и Томпсън идентифицират разнообразни типове релации: *обстоятелство, решение, антитеза, отстъпка, условие, доказателство и засвидетелстване, цел, контраст, последователност, оценка, обобщение и др.* (Mann, Thompson 1987: 9). Следва да се отбележи, че списъкът с релациите е инвариантен модел, реализиран на основа на емпиричните наблюдения на авторите за английския език, който подлежи на модификация при прилагането му към българския език.

Релациите, идентифицирани от изследователите, се групират. Например доказателство и засвидетелстване. Ако авторът (отбелязват го с W – writer) използва сателит (второстепенна част) **доказателство**, по-вероятно е неговата комуникативна цел да бъде засилване на убеждението, на възприемателя (отбелязват го с R – reader) в ядрото. Ако продуциращият текста използва второстепенна част **засвидетелстване**, интенцията може да бъде да се стимулира приемането от страна на реципиента на авторовата правота при представянето на материала. И двата сателита включват *отношението на реципиента* и на това основание биват групирани заедно.

Както се очерта в увода, целта на настоящата разработка е да се представят типове релации между изреченията в българския език (възприемани като базисен текстов конституент) чрез използване на теоретичната рамка *анализ на реторическата структура*. Важно е да се засегне диахронният аспект, като се потърсят първоначалните представи за ролята на изречението в текстоизграждането с оглед развоя на българската граматическа традиция. За да се осъществи тази задача, ще се опишат първоначалните представи за текста в граматиките на Хр. Павлович от 1845 г.³ и на А.-Т. Балан от 1940 г.. В тези граматики присъстват идеите за надизреченски конструкт, за равнище над изречението.

Йерархичността на елементите в езика се подчертава от Павлович: „Както от буквите биват слокове, от слокове – речения, от речения – предложения, така и от

---

³ Цитира се по фототипно издание от 1985 г.

предложения бива **Слово**, сиреч цял **разговор**“ (курсив м. – Р. М.) (Павлович 1985:78). Това виждане може да се възприеме като първоначалната представа за текст, за равнище над изречението, присъстваша още във възрожденските граматика (сходни идеи представя Балан в *Нова българска граматика* от 1940 г.)

Етимологично текст идва от латински и означава тъкан, плетеница, а оттам метафорично означава слово, съчинение. От изреченията се образува по-голяма цялост, която е смислово и граматически свързана (подобно на плетеница) и служи за комуникация, за обмяна на идеи и мисли (*цял разговор*).

В този посока на разсъждения ще се разгледа виждането на А. Балан, който представя модел за членение на единиците на езика от по-малка към по-голяма: **„Най-малка реч е от едно самичко изречение; за по-голяма реч се съчетават или въвеждат две и повече изречения, чак до цяло слово, до съчинение** (курсивът мой – Р. М.). От значението на думите в изречението и от службата им в речта определяме видовете думи, а от съчетанието на думи в изречение за най-малка реч и на изречения помежду им за по-голяма реч, определяме видовете изречения. За тия видове важат еднакво волята, мисленето и настроението на събеседника“ (Балан 1940:382).

Концепцията на Балан подобно тази на Павлович отразява идеята за йерархичност между езиковите единици. Подчертава се, че когато се свързват няколко изречения (две или повече), те формират цяло слово, съчинение, т.е. текст. Може да се отбележи, че съществува интуитивното съзнание за езиково образуване, формирано от n на брой изречения. Следователно и у Балан присъства идеята за надизреченски конструкт, за равнище над изречението, като се подчертава ролята на свързаността между елементите.

Когато се анализира текстът, следва да се отчитат връзките между изреченията и отношенията на координация или субординация между тях. Това е базисната стъпка, когато се правят изводи за цялостната структура. Един холистичен анализ предполага първоначална разбивка на елементите, изграждащи цялото.

Полезна изследователска процедура е да се изследват възможните релации за българския език с оглед теорията У. Ман и С. Томпсън. Уместно е да се предпостави хипотеза, според която в българския език може да се говори в повечето случаи за граматикализация на релациите между отделните изречения, формиращи свръхфразово единство, чрез съюзите, въвеждащи различните типове подчинени изречения. Хипотезата

се верифицира, когато трябва да се представи условие, за да се осъществи дадено действие (условието се въвежда с *ако*).

В съвременния български език присъстват елементи, които сигнализират различни типове релации между изреченията – това са съюзи. Например релация за *подкрепа на факт* се маркира в някои случаи със *защото*. Ето кратък откъс от рекламен текст:

Животът наистина е хубав тази събота (N – ядрена информация), *защото La Vie Est Belle на Lancome, парфюми на Amouage и D&G са с до 70% отстъпка днес!* (S – допълнителна информация, повишаваща увереността в ядрената)

<http://bg.strawberrynet.com/main.aspx?trackid=1041100475&gclid=CImqODp98sCFbEy0wod2ZAP5g&langBox=BG>

В горния пример ограниченията на ядрената информация (N) с комуникативно-прагматичен характер може да се опишат по следния начин: възприемателят не трябва да вярва напълно на основната информация, поднесена от автора (в случая твърдението, че животът е прекрасен в един обикновен съботен ден, има нужда от допълнително засвидетелстване, това е част и от рекламната стратегия). Лексемата *наистина* носи емфатизиращ потенциал, т.е. доказва се, убеждава се в истинността на поднасяната информация.

Комуникативният ефект се проявява в това, че убеждението на възприемателя в ядрената информация се повишава (изгодната цена на скъпи парфюми е повод за задоволство и радост сред потенциалните купувачи).

В много случаи обаче не е необходимо да присъстват формални маркери като кохезионна връзка от типа на съюз, която да свидетелства за хипотактични или паратактични отношения, а реципиентът може безпроблемно да осмисли граматическата и смисловата споеност между изреченията, както и отношенията между тях.

Не може да се разгледат всички видове релации между изреченията, представени в теорията на Ман и Томпсън, и възможните им корелати с оглед на емпиричния материал за българския език. Затова ще се представи само релацията **условие** (Condition) (Mann, Thompson 1987: 65). Както се спомена по-горе, в българския език тя се граматикализира. Релацията условие има следната схема. Второстепенната част, съпътстваща ядрото,

представя хипотетична, бъдеща ситуация или такава, която по някакъв начин е била нереализирана. Ефектът, който би трябвало да се постигне, е реципиентът да разбере как реализацията на ситуацията, представена в ядрото (N), е зависима от осъществяването на ситуацията, представена в неговия сателит (S).

Според „Граматиката на съвременния български книжовен език“ (ГСБКЕ) подчиненото обстоятелствено за условие, което се състои от аподозис (главно изречение) и протасис (подчинено изречение), съдържа условие, след чието евентуално осъществяване се извършва действието в заключението (аподозис) (ГСБКЕ 1983:393) Може да се каже, че релацията *условие за осъществяване на действие* е граматикализирана в българския език чрез този тип подчинено обстоятелствено изречение.

Ето откъс от текст (статия от вестник), представящ ново приложение:

Cinexio

Това е най-популярното кино приложение в България. С него могат да се правят резервации за билети за всички големи кина в България. Приложението предлага подробно описание и детайли за всеки един от филмите по кината. Ако обичате киното (протасис), то това приложение е точно за вас (аподозис).

<http://www.standartnews.com/lyubopitno-tehnologii/balgarski-prilozheniya-za-vashiya-telefon-344059.html>

Скрепяването на смисъла се осъществява чрез общия денотат, означен повече от един път – приложението Cinexio. Кохезионната споеност се реализира по няколко начина. Посредством местоимения се маркира връзката между заглавието и инициалната фраза (*това*), както и връзката между първото и второто изречение (*с него*). Чрез представянето на познат референт със съответния артикъл (с членуваната форма *приложението*) се означава връзката на третото с предходните две изречения, а чрез комбинация от показателно местоимение + име (с *това приложение*) се експлицира връзката на последното изречение с предходните.

Използването на приложението е пряко свързано с наличен у реципиента интерес към киното. Ако възприемателят е любител на киното (хипотетична, възможна ситуация), той ще избере приложението. Предпоставеното подчинено изречение представлява основанието, поради което е възможно да се осъществи действието в ядрото (главното

изречение). В случая условието съдържа известно противопоставяне на заключението – аподозис. За да се изтъкне противопоставянето, се използва съчинителният съюз *то*⁴.

Може да се обобщи, че анализът на текстовата структура с оглед инструментариума, приложен от Ман и Томпсън, представлява по същество описание на процес, при който авторът/получателят изпълнява комуникативни цели, като подбира конкретни изречения и ги свързва по специфичен начин, за да реализира тези цели. В крайна сметка, резултатът е цялостна форма. RST-анализът работи по механизъм, според който биват идентифицирани отделните изреченски единици, след това те биват групирани според изпълняваната функция. Връзките между изреченията разкриват цялостната структура.

У. Ман и С. Томпсън извеждат пет релевантни черти на RST-анализа, които го правят продуктивен:

1. Осигурява общ модел за описание на връзките между изреченията в текста, независимо от това дали са експлицитно маркирани граматически (със съюзи, демонстративи, артикли) и лексикално, или липсват формални кохезивни средства.
2. Може да бъде прилаган като изследователски инструмент към различни функционални типове текстове⁵.
3. Служи като основа за контрастивни изследвания в областта на текстовата структура.
4. Теорията е полезна при изследването на наративните структури, проявявани в междинния език (*interlanguage*), в процеса на чуждоезиковото обучение.
5. Подпомага изследването на текстовата кохерентност чрез изследването на имплицитните пропозиции, които се пораждат от текстовата структура в процеса на перцепцията на текста.

Полезността на разгледаната теория се изразява във възможността да се изследва комуникативно-прагматичният потенциал на текстовите конституенти чрез набор от релации.

---

⁴ Вж. ГСБКЕ 1983:400

⁵ Това твърдение се доказва за българския език чрез примерите от рекламен текст и от статия от вестник.

Библиография

- Ангелова 2000*: Ангелова, Т. Функции на микротекста и на абзаца – Електронно списание LiterNet, 8 (9). [прегледан на 25.07.2017].
<<http://litenet.bg/publish/tangelova/funkcii.htm>>.
- Аристотел 2013*: Аристотел. Реторика. Прев. Ал. Ничев. София: Захарий Стоянов, 2013.
- Галперин 1981*: Гальперин, И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. Москва: Наука, 1981.
- ГСБКЕ 1983*: Граматика на съвременния български книжовен език, Т. 3 Синтаксис. София: Наука и изкуство, 1983.
- Добрева, Савова 1990*: Добрева, Е., И. Савова. Проблеми на изграждането на текста. София: Народна просвета, 1990.
- Москов 2000*: Москов, М. Език и езикознание. София: Сиела, 2000.
- Мурзин, Штерн 1991*: Мурзин, Л. Н., А.С. Штерн. Текст и его восприятие. Свердловск: Издательство Уральского университета, 1991.
- Павлович 1985*: Павлович, Хр. Граматика славеноболгарска (1845). София, Наука и изкуство (фототипно изд), 1985.
- Родионова 2008*: Родионова, О. К вопросу о единицах членения текстах – Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Гуманитарные науки. Выпуск № 1, 2008, 81-84.
- Теодоров-Балан 1940*: Теодоров-Балан, А. Нова българска граматика. София: Ф.Т. Чипев, 1940.
- Тодорова, Трифонова 1995*: Тодорова, Ел., Й. Трифонова. Квантитативни аспекти на свързаността на текста – В: *Лингвистика на текста*. Под. ред. на Ст. Димитрова. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 1995, 82-135.
- De Beaugrande, Dressler 1981*: De Beaugrande R., W. Dressler. Introduction to text linguistics. London: Longman, 1981.
- Grimes 1975*: Grimes, J. E. The thread of discourse. The Hague: Mouton, 1975.

Grosz, Sidner 1986: Grosz, B. J., C. L. Sidner. Attentions, intentions, and the structure of discourse. –Computational Linguistics 12/3, 175-204.

Hatch 1992: Hatch, E. Discourse and language education. Cambridge University Press, 1992.

Mann, Thompson 1987: Mann, W., S.Thompson. Rhetorical structure theory: Towards a functional theory of text organization. Reprinted from The structure of discourse. Information Science Institute: University of Southern California, 1987.

Meyer 1975: Meyer, B. The organization of prose and its effect on memory. Amsterdam: North Holland Publishing, 1975.

Tincheva 2015: Nelly Tincheva Text structure: a window into discourse, context and mind. Sofia: Polis, 2015

Източници на емпиричен материал:

Рекламен текст <<http://bg.strawberrynet.com/>>. [прегледан на 25.07.2017].

Текст от в-к "Стандарт" (електронен формат) <http://www.standartnews.com/lyubopitno-tehnologii/balgarski_prilozheniya_za_vashiya_telefon-344059.html>.[прегледан на 25.07.2017].